

УДК 001(477)Огієнко:[811.161.2'374.2:94
DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.52-58

Ганна Дидик-Меуш

ORCID 0000-0001-7384-5782,

*доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ
Український католицький університет*

ІВАН ОГІЄНКО І СТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено внесок проф. Івана Огієнка у розвиток української історичної лексикографії. Йдеться, зокрема, про його допомогу під час створення картотеки першого історичного словника української мови, над якою колектив науковців разом із Євгеном Тимченком почали працювати саме в Кам'янці-Подільському за часів ректорства проф. І. Огієнка. Закцентовано увагу на постійній співпраці проф. І. Огієнка з укладачами історичного словника. Проаналізовано текст рецензій проф. І. Огієнка на перший том «Історичного словника українського языка» (1930) і його рекомендації щодо роботи над наступними томами цієї фундаментальної праці.

Ключові слова: історичний словник української мови, Іван Огієнко, Євген Тимченко, картотека, національний контекст, європейський контекст.

Постановка проблеми. Українська історична лексикографія¹ є тією галуззю мовознавства, що «пробуджує національну свідомість широких кругів громадянства, що живуть під впливом чужих великодержавницьких ідей» [10, с.321], а також «межує з практичною мовною політикою, а вчений виступає водночас безпосередньо як громадянин» [15, с.13]. Коли виходить фундаментальний історичний словник, то «звичайно починається нова доба того чи іншого національного мовознавства, бо з цього часу можливо вже вирішувати найрізноманітніші лінгвістичні питання, що до того «висіли в повітрі», не оперті на джерельному історичному матеріалі» [10, с. 321].

Мета дослідження – дослідити роль проф. Івана Огієнка у становленні української історичної лексикографії в національному і в європейському контексті: фінансування і забезпечення умов праці для розписування текстів пам'яток української мови, започаткування картотеки першого історичного словника української мови, над якою працювала група науковців на чолі з молодим ученим проф. Євгеном Тимченком під час його викладання в університеті Кам'янця-Подільського за часів ректорства проф. І. Огієнка. А також проаналізувати основні зауваги проф. І. Огієнка стосовно першого тому «Історичного словника українського языка» за ред. проф. Є. Тимченка (1930) і його основні вимоги до лексиконів такого типу.

Джерельною базою дослідження слугують документи того часу, зокрема «Звідомлення Першого (Історично-Філологічного) Відділу за 1923 рік» [6], «Записка директора Постійної Комісії для складання історичного слов-

¹ Пропонована стаття є частиною дослідження: Дидик-Меуш Г. Українська історична лексикографія в науковому доробку Мовознавчої комісії НТШ. *150 років на службі української науки та культури. Гуманітарні науки* / відп. ред. С. Гелей. Львів: НТШ, 2023. С. 488-501.

ника української мови» [12], тексти рецензій І. Огієнка у часописах «Діло» (1930) [9] і «Рідна мова» (1933) [10].

Виклад основного матеріалу. Початки картотеки історичного словника української мови заклав Павло Житецький: він зібрав майже 12 тисяч слів, вибраних із українських писемних пам'яток [10, с.323]. Про це проф. І. Огієнко дізнався з докладного звіту Історико-філологічного відділу УАН: «при заложенні Комісії [Постійна комісія для складання історичного словника української мови. – Г.Д.-М.] до неї поступив різний матеріал від небіжчика Житецького, приблизно 12000 карток» [6, с.294]. Проте першість у царині історичної лексикографії у час «доби відродження» належить професорові Є. Тимченкові, який є «основоположником української наукової історичної лексикографії» [8, с.26], «з покликання лексикографом» [2, с.127], «визначним українським мовознавцем і може найтипівшим представником “народницької” течії в українській лінгвістиці» [15, с.39]. Особі Є. Тимченка присвячено чимало розвідок і докладних наукових студій [3; 4; 5; 11; 14], зокрема й «Історичному словнику українського язика», який був, за висловом дослідників, «твором життя Тимченка» [13, с.3208] і вийшов друком у травні 1930 року (перший том у двох зшитках – А–Ж і Глу–Жя).

Було створено спеціальну Комісію «Історичного словника українського язика», роботу якої розпочато 1919 року. На одному із перших засідань Комісії проф. Є. Тимченко зазначив: «Потреба на словник нашого старого язика вже віддавна відчувається, бо лексичний скарб нашої мови, найбільше в минулому, ще мало вивчений; так само й чужоземні впливи щодо їхньої сили й ваги як у сучасній людській мові, так і в старій письмений, подають низку спірних питань; їх за браком введеного на яв і систематизованого матеріалу годі як слід розв'язати; так само дороги чужих впливів і епохи їхнього настання часто нам не зовсім ясні» [12, с.115]. На момент написання цієї записки, як читаємо далі, було створено сприятливі умови праці для укладачів та редактора, отож були великі плани створити фундаментальний словник: «Комісія не обмежена в своїм існуванні певним часом, через те має змогу як найповніше використати всі джерела, що можуть причинитися до історії нашої лексики, не минуючи навіть глосів, які ми подибуємо в творах арабських, грецьких і ин. авторів, і не в'яжучись жадними язиковими та літературними теоріями що до мови й письменства на території сучасної України» [там само].

Проф. І. Огієнко точно відтворює етапи роботи проф. Є. Тимченка як керівника лексикографічної групи та редактора словника, адже сам безпосередньо допомагав молодому вченому і фінансував проект:

- 1) *початки картотеки і короткий історичний словник:* «ззамолоду зібрав він [Є. Тимченко. – Г. Д.-М.] був коло 60 тисяч слів, вибраних із 34 українських джерел» і «склав був малого історичного словника нашої мови й післав його на Костомарівську премію» (1905);
- 2) 1919 рік – *формування картотеки:* Тимченко обіймав посаду професора Кам'янець-Подільського університету; саме тоді ректор університету І. Огієнко «роздобув потрібні на це великі кошти і доручив проф. Є. Тимченкові цілу цю справу» (за 1919 рік виписано понад 30 000 карток із цитатами з пам'яток);
- 3) 1920 рік – *повернення до Києва:* Кам'янець-Подільський університет «подарував увесь виготовлений матеріал Українській Академії Наук, тому й передав його проф. Є. Тимченкові, який повертався до Києва». «Ця Кам'янецька доба

була реальним початком складання Історичного Словника української мови вже на нових засадах», – так підсумовує проф. І. Огієнко [10, с.231-322].

Коли побачив світ перший том історичного словника, проф. І. Огієнко не шкодував слів хвали: «мрія трьох поколінь українських мовознавців», «найвищий трибунал», «найавторитетніше джерело», «величезної ваги видання» [9]. Задля об'єктивності необхідно зазначити, що реакція проф. І. Огієнка на появу першого тому історичного словника була неоднозначною. Ті фрагменти тексту, які дослідники переважно оминають, варто процитувати через те, що проблеми, порушені в повній версії тексту проф. І. Огієнка, і сьогодні, на жаль, не вирішені в українській історичній лексикографії.

Річ у тім, що було кілька публікацій рецензії І. Огієнка на згаданий історичний словник. Переважно цитованою є публікація в «Рідній мові» за 1933 рік [10]. Це, однак, друга з черги публікація. Повний її текст з'явився в газеті «Діло» 1930 року [9]. Узявши до уваги цей факт, варто уважно простудіювати публікацію в «Ділі» і зіставити зі скороченою версією в «Рідній школі». Це дасть змогу зрозуміти позицію І. Огієнка, який щиро вболівав за вихід історичного словника української мови і який переживав до певної міри велике розчарування та спротив стосовно нереалізованих концептуальних засад «Історичного словника українського язика».

Справді, в рецензії І. Огієнко висловив своє захоплення першим томом довгожданого словника: «Отже, нарешті, й українське мовознавство дочекалося свого великого свята!» [10, с.322]. Саме цей вираз є часто цитованим і навіть хрестоматійним. Але звернімо увагу на дещо ширший контекст – той фрагмент рецензії, який не подано в часописі «Рідна мова», а тільки в «Ділі». У ньому автор пояснює, як різні користувачі сприматимуть інформацію у словнику і чим то небезпечно для власне української справи:

1) коли *українці* візьмуть до рук словник:

Проф. І. Огієнко наголошує, що слова божий, брать, вепрь, верба, боятися та багато ін. паспортизовані з українських пам'яток XIV ст.; слова Богь, апостоль, апостольський, баба, вельми, вервь, вишний, вельблудь, апріль, біда та ін. – XV ст.; бесіда, глина та багато ін. – XVI ст., а слова альфа, воїнство, випродати, виплакати, буйвол, глава – щойно XVIII ст. Виходить, міркує далі І. Огієнко, як треба «довідатися (а для цього й видаються історичні словники), з якого віку масмо в нашій писаній літературній мові слова: Бог, вода, апостол і сотні інших, а академічний «Словник» відповідає «від науки»: з XV-го! Очевидно, приймасмо це за веселий жарт, коли не за тонку насмішку з нашої мови... Справа доходить аж до того, що XV-м віком зазначається навіть церковне слово «глаголати» (для чого воно й сотні подібних у «Словнику?»), так ніби до того часу його в нас і не було» [9, с.3-4]. 2) коли *європейські вчені* читатимуть словник:

Проф. І. Огієнко вважає такий стан справ неприпустимим з огляду також на те, що історичним словником уже неабияк зацікавилися вчені з-поза меж України. Звідти вони дізнаються, як іронізує І. Огієнко, що «навіть «Бога» пізнали українці (в своїй літературі) аж від XV-го віку... Дикуні якісь! Правда, це зовсім безжурний нарід, бо «бїду» – як навчас академічний Словник знає – він теж тільки з XV-го ст., а свою власну «главу» на плечач – аж з XVIII віку». Учений із гіркою розумою: «Дійсно, «повагою» неперопяняться чужинецькі наукові працювання до української науки!» [там само].

3) коли *російські дослідники* студіюватимуть словник:

Тоді, стверджує проф. І. Огієнко, «з якою радістю стрінуть «Історичний Словник Українського Языка» ті вчені росіяни (часом і поляки), що увесь час завзято твердять про «загально-руську добу» та про те, що українська мова виріжнюється з неї аж з XIV-го віку!» [там само]. Найбільше болить авторів те, що, коли він не раз відстоюватиме на наукових зустрічах позицію давнього походження української мови, йому «тепер легесенько з милою усмішкою вкажуть на наш словник, де українська мова бере початок **аж** від XV ст.».

Будучи глибоким знавцем історії української мови й інших слов'янських мов, проф. І. Огієнко пояснює, що росіяни мають «свій добрий історичний словник» (ідеться про словник І. Срезневського), де «майже кожне слово вони подають з пам'яток XI-го століття (забравши для цього всі наші українські пам'ятки!)». Виходить, на думку І. Огієнка, «ми відмовляємося від усіх своїх пам'яток XI-XIII віків», тимчасом як в українській науці:

- 1) «працею трьох наукових поколінь так міцно обгрунтовано стародавність і наших пам'яток, і нашої мови»;
- 2) «визнано, що культура наша найстарша серед народів східного слов'янства»;
- 3) «міцно встановлено, що маємо багато найріжніших пам'яток навіть в XI-ім віці, а що їх повно в віках XII-XIII-м, навіть вороги наші не перечать»;
- 4) «для віків XI-XIII доведеться й далі користати з російського словника І. Срезневського (до речі: українця), що повною рукою використав українські пам'ятки XI-XIII віків» [там само].

Головним винуватцем такого стану справ учений вважає Українську академію наук. Власне, цитована тут публікація в «Ділі» і є Відкритим листом до Української академії наук. Проф. І. Огієнко писав цей текст одразу після виходу першого зшитку першого тому «Історичного словника українського языка», а таких зшитків було заплановано 10-15. Тому він сподівається, що після першого зшитку Академія наук ще зможе виправити ситуацію із джерельною базою такого унікального словника, а також із його назвою (рецензент хоче отримати пояснення, чому словник «українського языка», а не «української мови?»).

Висновки. Цього, однак, на сталося. Після виходу 2 зшитків словника (1930-1932) особливого розмаху набрав розгrom української культури в советській Україні: колектив припинив працю над словником, черговий випуск був знищений у друкарні [13, с.3208], укладачів розігнано, а в 1939 році головного редактора проф. Є. Тимченка, після репресій та переслідувань, було заслано до Красноярського краю. Коли 1943 року 77-річний вчений повернувся до Києва із заслання і в 1944 році навіть був поновлений на роботі в Академії наук, про справу свого життя – історичний словник – він повинен був забути назавжди. Історичний словник української мови був репресований, як і його головний редактор. Опублікований у 1930 році перший том словника (А-Ж) так і залишився єдиним томом цієї фундаментальної праці.

Список використаних джерел і літератури:

1. Булаховський Л. Вступна стаття [в:] Житецький П. Нарис літературної історії української мови в XVII віці. Львів, 1941. С. III-XXIV.
2. Булаховський Л.А. Євген Костянтинович Тимченко [некролог]. *Наукові записки Інституту мовознавства АН УРСР*. 1948. Т. 6. С. 127.
3. Дидик-Меуш Г. Українська історична лексикографія в науковому доробку Мовознавчої комісії НТШ. *150 років на службі української науки та культури. Гуманітарні науки* / відп. ред. С. Гелей. Львів: НТШ, 2023. С. 488-501.

4. Дидик-Меуш Г. «Словник української мови XVI – першої половини XVII століть»: що передувало його появі за роки діяльності НТШ. *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей* / відпов. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів, 2023. С. 488-501.
5. Єдлінська У. Євген Тимченко – член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. *Українська історична та діалектна лексика: збірник наукових праць* / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1996. Вип. 3. С. 17-25.
6. Звідомлення Першого (Історично-Філологічного) Відділу за 1923 р. *Записки Історико-філологічного відділу УАН* / гол. ред. акад. А. Кримський. Київ, 1924. Кн. IV. С. 294-353.
7. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. Київ, 1980. С. 197.
8. Німчук В. Є. Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наукових праць* / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1996. Вип. 3. С. 26.
9. Огієнко І. Історичний словник української мови (Слово до Української Академії Наук у Києві). *Діло*. 1930. № 211. С. 3; № 213. С. 4). URL: <https://libraria.ua/issues/192/22252>.
10. Огієнко І. Історичний словник української мови за редакцією проф. Є. Тимченка. *Рідна мова*. 1933. Ч. 10. С. 321.
11. Свашенко А. Значення «Історичного словника українського язика» для дослідження етимології українських та білоруських антропонімів. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наукових праць* / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1996. Вип. 3. С. 115-122.
12. Тимченко Є. Записка директора Постійної Комісії для складання історичного словника української мови. *Записки історико-філологічного відділу УАН* / гол. ред. акад. А. Кримський. Київ, 1923. Кн. I-II (1920-1922).
13. Тимченко Євген. *Енциклопедія українознавства* / гол.ред. В. Кубійович. Т. 9. С. 3208.
14. Чепіга І. Твори Іоанікія Галатовського як джерело «Історичного словника українського язика». *Українська історична та діалектна лексика: зб. наукових праць* / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1996. Вип. 3. С. 41-46.
15. Шерех Юрій. Всеволод Ганцов. Олена Курило. Вінніпег, 1954.

References:

1. Bulakhovskiy, L. Vstupna stattia [Introductory article] [v: Zhytetskyi P. Narys literaturnoi istorii ukrainskoi movy v XVII vitsi [Essay on the history of literary language in the 17th century]. Lviv, 1941. S. III-XXIV. [in Ukr.].
2. Bulakhovskiy, L.A. Yevhen Kostiantynovych Tymchenko. Nekroloh [Evgeny Kostantinovich Tymchenko. Obituary]. *Naukovi zapysky Instytutu movoznavstva AN URSR [Scientific notes of the Institute of Linguistics of AN URSR]*. 1948. T. 6. S. 127. [in Ukr.].
3. Dydyk-Meush, H. Ukrainska istorychna leksykohrafiia v naukovomu dorobku Movoznavchoi komisii NTSh [Ukrainian historical lexicography as a result of the activities of the Linguistic Commission of the NTSh]. *150 rokiv na sluzhbi ukrainskoi nauky ta kultury. Humanitarni nauky [150 years in the service of Ukrainian science and culture. Humanitarian sciences]* / vidp. red. S. Helei. Lviv: NTSh, 2023. S. 488-501. [in Ukr.].
4. Dydyk-Meush, H. «Slovyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII stolit»: shcho pereduvalo yoho poiavi za roky diialnosti NTSh [«Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th centuries»: the origins of its appearance during the year of activity of the NTSh]. *Movoznavcha komisiia NTSh. Z istorii liudei ta idei [Linguistic commission of NTSh. History of people and ideas]* / vidpov. red. H. Dydyk-Meush. Lviv, 2023. S. 488-501. [in Ukr.].

5. Iedlinska, U. Yevhen Tymchenko – chlen Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi [Evgeniy Tymchenko – member of the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka [Ukrainian historical and dialect vocabulary]* / vidp. red. D.H. Hrynchyslyn. Lviv, 1996. Vyp. 3. S. 17-25. [in Ukr.].
6. Zvidomlennia Pershoho (Istorychno-Filolohichnoho) Viddilu za 1923 rik [Notification of the first (Historical and Philological) department for 1923]. *Zapysky Istoryko-filolohichnoho viddilu UAN [Notes of the historical and philological department of the UAS]* / hol. red. akad. A. Krymskyi. Kyiv, 1924. Kn. IV. S. 294-353. [in Ukr.].
7. Nimchuk, V.V. Staroukrainska leksykohrafiia v yii zviazakh z rosiskoiu ta biloruskoiu [Old Ukrainian lexicography in its connections with Russian and Belarusian]. Kyiv, 1980. S. 197. [in Ukr.].
8. Nimchuk, V.Ye. Tymchenko – osnovopolozhnyk ukrainskoi naukovi istorychnoi leksykohrafiï [E. Tymchenko – founder of Ukrainian historical lexicography]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka [Ukrainian historical and dialect vocabulary]* / vidp. red. D.H. Hrynchyslyn. Lviv, 1996. Vyp. 3. S. 26. [in Ukr.].
9. Ohiienko, I. Istorychnyi slovnyk ukrainskoi movy (Slovo do Ukrainskoi Akademii Nauk u Kyivi) [Historical Dictionary of the Ukrainian Language. (A word to the Ukrainian Academy of Sciences)]. *Dilo [Work]*. 1930. №211. S. 3; № 213. S. 4). URL: <https://libraria.ua/issues/192/22252>. [in Ukr.].
10. Ohiienko, I. Istorychnyi slovnyk ukrainskoi movy za redaktsiieiu prof. Ye. Tymchenka [Historical Dictionary of the Ukrainian Language, edited by Prof. Evgeniy Tymchenko]. *Ridna mova [Native language]*. 1933. Ch. 10. S. 321. [in Ukr.].
11. Svashenko, A. Znachennia «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka» dlia doslidzhennia etymolohii ukrainskykh ta biloruskykh antroponimiv [The importance of the historical dictionary of the Ukrainian language for the study of the etymology of Ukrainian and Belarusian anthroponyms]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka [Ukrainian historical and dialect vocabulary]* / vidp. red. D.H. Hrynchyslyn. Lviv, 1996. Vyp. 3. S. 115-122. [in Ukr.].
12. Tymchenko, Ye. Zapyska dyrektora Postiinoi Komisii dlia skladannia istorychnoho slovnyka ukrainskoi movy [Note from the Director of the Standing Commission for the compilation of a historical dictionary of the Ukrainian language]. *Zapysky istoriko-filolohichnoho viddilu UAN [Notes of the historical and philological department of the UAS]* / hol. red. akad. A. Krymskyi. Kyiv, 1923. Kn. I-II (1920-1922). S. 115. [in Ukr.].
13. Tymchenko, Yevhen. Entsyklopediia ukrainoznavstva [Encyclopedia of Ukrainian Studies] / hol. red. V. Kubiiovych. T. 9. S. 3208. [in Ukr.].
14. Chepiha, I. Tvory Ioanykiia Haliatovskoho yak dzerelo «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka» [The works of Ioaniky Galatovsky as a source of the «Historical Dictionary of the Ukrainian Language»]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka [Ukrainian historical and dialect vocabulary]* / vidp. red. D.H. Hrynchyslyn. Lviv, 1996. Vyp. 3. S. 41-46. [in Ukr.].
15. Sherekh, Yurii. Vsevolod Hantsov. Olena Kurylo [Vsevolod Hantsov. Olena Kurylo]. Winnipeg, 1954. [in Ukr.].

Hanna Dydyk-Meush

IVAN OHIENKO AND THE CREATION OF THE HISTORICAL DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article aims to comprehensively analyze a crucial issue in historical lexicography: creating index cards for the historical dictionary of the Ukrainian language and the dictionary itself. As is well known, the historical dictionary of any language is an essential testament to the language and its speakers.

The article's primary objective is to thoroughly discuss Professor Ivan Ohiienko's role in supporting Ukrainian scholars in this field, focusing on Yevhen Tymchenko, a prominent figure in 20th-century historical lexicography.

Ivan Ohiienko played an instrumental role in this narrative by meticulously reviewing the historical dictionary, the first volume of which was published in 1930 (Volume I). He exhaustively analyzed the dictionary's volume and concluded that the methods and approaches to its compilation needed reconsideration, specifically in favor of the Ukrainian language and its ancient history. The scholar emphasized the incompleteness of the recorded Ukrainian lexicon from the 14th to the 18th centuries, particularly the absence of a lexicon from the 11th to the 12th centuries. He was concerned that detractors and adversaries of the Ukrainian language would use this dictionary volume to their advantage.

Ivan Ohiienko expressed his hope that the Ukrainian Academy of Sciences, responsible for the situation concerning the historical dictionary, would reevaluate the principles of the dictionary, taking into account all remarks and critiques.

Regrettably, the «Ukrainian revival» period concluded with numerous reprisals against Ukrainian scholars, especially linguists and historians of the Ukrainian language. Yevhen Tymchenko was among the list of prohibited Ukrainian scholars, and the subsequent volume of the dictionary was annihilated in the printing house.

Key words: historical dictionary of the Ukrainian language, Ivan Ohiienko, Yevhen Tymchenko, card index, national context, European context.

Отримано: 17.09.2023 р.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-97Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.58-63

Яна Журенко

*ORCID 0000-0002-4511-1199,
аспірантка кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ЖІНОЧОГО І ЧОЛОВІЧОГО ЯК МОРАЛЬНОЇ НОРМИ ПОВЕДІНКИ В ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА «УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА»

Стаття присвячена поглядам Івана Огієнка в праці «Українська церква» щодо ролі жінки у сакральному, суспільному та політичному тогочасному житті країни, вербалізації моральних норм поведінки чоловіків та жінок. Бачення гендерних ролей як моральних норм поведінки в працях Івана Огієнка не були предметом окремого дослідження, що й спричинило актуальність задекларованої нами теми.

Ключові слова: сакральні тексти, моральні норми, Іван Огієнко, національний стереотип, мовний образ.

Постановка проблеми. Постать І. Огієнка непересічна та різностороння: політичний діяч, науковець, видавець та релігійний діяч. Учений залишив півтори тисячі праць, що спонукають наукову спільноту до нових пошуків та осмислення писемних скарбів як митця, так і давніх пам'яток. Громадсько-політична та релігійна діяльність Івана Огієнка, яка є найменш дослідженою,